

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ДЕСИСЛАВА ЙОРДАНОВА ВИЛИМОВСКА

**СЛОВОРЕД И ИНФОРМАЦИОННА СТРУКТУРА НА ИЗРЕЧЕНИЕТО
(с оглед на адвербиалните модификатори, изразяващи епистемична
модалност)**

Автореферат на дисертация
за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

София, 2017 г.

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ДЕСИСЛАВА ЙОРДАНОВА ВИЛИМОВСКА

СЛОВОРЕД И ИНФОРМАЦИОННА СТРУКТУРА НА ИЗРЕЧЕНИЕТО
(с оглед на адвербиалните модификатори, изразяващи епистемична
модалност)

Автореферат на дисертация
за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
област на ВО 2. Хуманитарни науки, професионално направление
2.1. Филология, научна специалност Български език (Съвременен български
език – синтаксис)

Научен ръководител:
проф. д-р Йовка Тишева

София, 2017 г.

Дисертационният труд е обсъден в Катедрата по български език на Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“ на 6.6.2017 г.

Дисертационният труд „Словоред и информационна структура на изречението“ съдържа 205 страници и се състои от увод, седем глави, заключение и библиография на използваната литература (141 заглавия).

Научно жури:

Председател: доц. д-р Марина Джонова (рецензия)

Членове: доц. д-р Велка Попова (рецензия)

проф. д-р Максим Стаменов (становище)

доц. д-р Анелия Петкова (становище)

проф. д-р Йовка Тишева (становище)

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 26.9.2017 г. от 12 ч. в зала 1, Ректорат, СУ „Св. Климент Охридски“

Материалите по защитата са на разположение в кабинет 230 на СУ „Св. Климент Охридски“, както и на сайта на СУ „Св. Климент Охридски“ www.uni-sofia.bg.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод.....	2
I глава. Наречия – морфологични и синтактични характеристики. Модалност. Модални наречия.....	3
II глава. Теории за информационната структура и словореда на изречението.....	7
III глава. Модалните наречия във функцията на предикативи.....	9
IV глава. Епистемичните модални наречия като модификатори на пропозицията и на глаголната фраза.....	12
V глава. Модификация на отделни конституенти или фрази.....	16
VI глава. Ред на наречията в изречението. Взаимодействие на модалните наречия с други адвербиални модификатори.....	19
VII глава. Модалните наречия в разговорната реч. Прагматични употреби на модалните наречия.....	21
Заключение.....	24
Справка за научните приноси на дисертацията.....	28
Списък с публикации по темата на дисертацията.....	29
Библиография на използваната в автореферата литература.....	30

Увод

В увода се обосновава необходимостта от изследването на модалните наречия, представят се обектът, целите и задачите на дисертационния труд. Описани са източниците, от които са ексцерпирани примерите, илюстриращи анализирания езикови явления. Посочена е използваната терминология.

Обект на изследване в дисертационния труд е словоредът на изречението в българския език с оглед на наречията, свързани с изразяването на епистемична модалност. Въпреки че идеята за обединяването на модалните наречия и модалните частици в един общ клас думи не е лишена от основание, в настоящата работа обект на анализ са само лексемите, които в българските лексикографски трудове са класифицирани като наречия.

Цели и задачи на дисертационния труд

Целта на дисертационния труд е да бъде представен достатъчно изчерпателен модел на функциониране на адвербиалните модификатори на синтактично равнище, като за отправна точка се приемат съвременните теории за информационната структура на изречението. За постигането на тази цел е необходимо да бъдат изпълнени следните **задачи**:

- посочване на морфологичните и синтактичните особености на изследваната група лексеми;
- класификация на изследваните модални модификатори по отношение на степента на увереност на говорещия в истинността на пропозицията, изразена в рамките на изречението;
- избор на теоретична рамка, която да бъде използвана при синтактичния анализ. За изпълнението на тази задача е необходимо проследяване на съществуващите теории по отношение на словоредата и информационната структура на изречението;
- проследяване на синтактичните позиции, в които се срещат модалните модификатори, свързани с изразяването на епистемична модалност;
- класификация на модалните модификатори по конкретни признаци: възможност да заемат различни позиции в изречението, възможност да модифицират отделни фрази, възможност да изпълняват предикативна функция в рамките на изречението и т.н.;
- посочване на евентуалните семантични различия, свързани с появата на даден модален модификатор в определена синтактична позиция;
- анализ на синтактичните позиции на модалните модификатори по отношение на останалите типове адюнкти;

– проследяване на особеностите на функционирането на модалните модификатори в разговорната реч.

3

Ексерпирани източници

Примерите, цитирани в дисертационния труд, са ексерпирани от:

- Български национален референтен корпус BulTreeBank – този корпус служи като основен източник за илюстриране на разглежданите в работата езикови явления;
- Корпус с разговорна реч на Факултета по славянски филологии на Софийския университет;
- Корпус с разговорна реч на Кр. Алексова;
- Корпус с разговорна реч на Цв. Николова;
- Личен корпус, съдържащ примери от произведения на художествената литература и от статии и форуми в интернет.

При илюстрирането на някои синтактични явления са използвани и конструирани примери¹.

I глава Наречия – морфологични и синтактични характеристики. Модалност. Модални наречия

В първа глава (раздел 1) са представени морфологичните и синтактичните характеристики на наречията като цяло и тяхната интерпретация в българските езиковедски трудове. В лингвистичните изследвания (преди всичко англоезични) наречията най-често се включват в групата на т.нар. адвербиали заедно с предложните фрази (вж. напр. Bartsch 1976). Функционално тази група включва т.нар. адюнкти, т.е. незадължителните пояснения на предиката. От морфологична гледна точка една от основните характеристики на наречията е тяхната неизменяемост, липсата на граматични категории при този клас думи, с изключение на категорията *степен*. От синтактична гледна точка наречията се определят като синтактично незадължителни елементи, тъй като те не функционират като аргументи на предиката. Функционално наречията са модификатори на предикати, на други модификатори или дори на цялото изречение (вж. Ramat, Ricca 1998: 186).

В дисертационния труд се проследява описанието на наречията в българските морфологични трудове (раздел 1.1) – от първите граматички на съвременния български език

¹Примерите от Българския национален референтен корпус BulTreeBank са означени като (BulTreeBank). Корпусите с разговорна реч са отбелязани със съкращенията (bgspeech), (КА), (ЦН). След примерите от личния корпус стои съкращение (ЛК: лит.), съотв. (ЛК: инт.) според това, дали примерът е от произведение на художествената литература, или е ексерпиран от интернет. Конструирани примери са означени с (КП).

3

(трудовете на Калканджиев (1938), Н. Костов (1939 г.), Балан (1940 г.), Л. Андрейчин (1944 г.)) до съвременните изследвания, напр. на Куцаров (Куцаров 2007) и Р. Ницолова (Ницолова 2008). В раздел (1.1.1) са представени различните класификации на наречията в българския език – според тяхното образуване, според техния „произход и служба“, според състава им, според семантико-морфологичните им характеристики. Целта е да бъде илюстриран проблемът, свързан с включването на модалните наречия в общите класификации на тази част на речта. Оказва се, че едва в граматиката на Р. Ницолова модалните наречия са обособени в самостоятелна група. В множество класификации те се включват в една група с някои частици. Това не е случайно, тъй като между модалните частици и модалните наречия съществуват редица сходства, даващи основания за обединяването им в един общ клас думи.

В дисертационния труд са разгледани и синтактичните функции на наречията като цяло и в частност на модалните наречия (раздел 1.1.2). Макар че съчинителното свързване между наречията е възможно, те много по-често участват в субординативен тип структури. Най-често наречието е част от глаголната фраза (VP) и функционира като обстоятелствено пояснение. В този раздел са обобщени постановките на Бъркалова (1997), Пенчев (1999), Коева (1999) по отношение на това в какви фрази могат да участват наречията.

Акцент е поставен върху периферното място, което модалните наречия заемат в класа на наречията. При анализите на типовете фрази, в които наречията участват, в българските лингвистични изследвания модалните наречия остават извън обекта на наблюдение, тъй като те не са конституенти на фразата. Анализът на модалните наречия в българската лингвистична литература обикновено се ограничава до функцията им на предикативни думи. В работата не се приема становището на Ст. Георгиев, който отделя предикативите (напр. *интересно, важно, вярно* и т.н.) като самостоятелна част на речта на основата на различното им синтактично поведение в сравнение с наречията във функция на обстоятелствени пояснения или несъгласувани определения (Георгиев 1983: 41). С термина *предикатив* в дисертационния труд се означава именна част на съставно сказуемо, а не самостоятелен лексикален клас.

В раздел (1.2) са представени някои от подходите при описанието на наречията в чуждоезични изследвания. Браун и Милър отбелязват, че компонентите с адвербиална функция, т.е. наречията и предложните фрази, определяни традиционно като обстоятелствени пояснения, са разглеждани като модификатори. Авторите си служат с понятието *модификатор* не от строго синтактична гледна точка, т.е. като незадължителен конституент, синтактично зависим от дадена опора, а го разглеждат по-скоро от семантична гледна точка. Според предлаганата от тях дефиниция под *модификатор* се има предвид конституент, който

стеснява възможния обseg на референция на друг конституент (вж. Brown, Miller 1991: 91). Ван Валин и Ла Пола посочват, че наречията не са ограничени само в периферията на изречението, а могат да модифицират всяко от равнищата на простото изречение. От семантична гледна точка двамата автори разглеждат наречията като едноместни предикати, които приемат логическата структура или част от логическата структура на своите аргументи. (Van Valin, La Polla 1997: 162)

С оглед на целите на работата в първа глава е представена накратко и категорията *модалност* (раздел 2). Приема се съществуването на два вида модалност – епистемична и деонтична. В рамките на епистемичната модалност се различават неутрални и маркирани форми. Неутралните са свързани с употребата на индикатив и изключват употребата на специални модификатори. С тях говорещият обикновено маркира безусловната си увереност в истинността на пропозицията, означена в изказването. Маркираните форми отразяват различна степен на увереност на говорещия по отношение на означената в изказването пропозиция. Именно те са свързани и с употребата на лексикални маркери като модалните наречия *наистина, вероятно, сигурно*.

В раздел (3.1) на първа глава са изведени някои от характеристиките на т.нар. модални наречия. Сред лексикалния клас на наречията модалните заемат особено място. За разлика от останалите групи наречия те не изпълняват функцията на адюнкти в рамките на изречението. Основната им функция е свързана с изразяването на категорията *модалност*. Модалните наречия не посочват обстоятелства, при които се извършва действието, означено с предиката, а отразяват отношението на говорещия към истинността на пропозицията *p*, означена в изказването. Модалните наречия се включват в групата на наречията, които функционират на равнището на изречението. В българските лингвистични трудове те често се причисляват към т.нар. *вметнати думи и изрази*. В дисертационния труд се обръща внимание на факта, че този термин обединява в една група модификатори, действащи на различни езикови равнища. В работата се приема, че по-коректният термин е *модални и прагматични маркери*, а не *вметнати думи и изрази* – понятие, което обединява в една група лексеми, които на практика изпълняват различни функции в изказването.

В дисертационния труд се работи с модел на представяне на епистемичните модални наречия върху скала с две крайни стойности [+ увереност] и [- увереност] на говорещия по отношение на истинността на означената в изказването пропозиция. На единия полюс на скалата са разположени наречия като *наистина, действително, несъмнено* и др., които изразяват висока степен на категоричност на говорещото лице по отношение на истинността на пропозицията, означена в изказването. На другия полюс се намират лексеми като

невероятно и *невъзможно*. Между [+ увереност] и [- увереност] се разполагат наречия като *вероятно*, *сигурно*, *навярно*, които според контекста представят различни степени на вероятност по отношение на истинността на пропозицията *p*.

[+ увереност]		[- увереност]
<i>наистина</i>	<i>вероятно</i>	<i>невероятно</i>
<i>действително</i>	<i>сигурно</i>	<i>невъзможно</i>
<i>несъмнено</i>	<i>навярно</i>	
<i>вярно</i>	<i>възможно</i>	
<i>невярно</i>		

В първа глава са коментирани възможностите за модификация на посочените наречия, както и някои от съчетателните им възможности, породени от семантични ограничения. При някои от модалните наречия е налице категорията *степен*, напр. *по-вероятно*, *най-вероятно*. При други категорията е дефективна, т.е образува се сравнителна степен на наречието, но не и превъзходна: *по-възможно* (но **най-възможно*). Възможността за степенуване е блокирана за наречията, разположени на полюса [+ увереност]: **по-действително*, **най-действително*, **по-несъмнено*, **най-несъменно*. В дисертационния труд се стига до извода, че причините за дефективността на степенуването при някои модални наречия, образувани от прилагателни имена, *най-вероятно* са семантични.

Модалните наречия могат да бъдат обект на модификация – чрез интензификатори от типа на *много*, *малко*, *съвсем*, *напълно*, *още* + сравнителна степен на наречието. Този тип модификация обаче е ограничен, не е налице при всички лексеми, които служат за изразяване на епистемична модалност.

В дисертационния труд е разгледана и връзката между модалните наречия и категорията *евиденциалност* (раздел 3.2). В работата е използван темпоралният модел, представен в граматиката на Р. Ницолова (Ницолова 2008). При употребата на модални наречия се наблюдава определена „дефективност“, свързана с комбинацията им с различни глаголни форми. Така например съществуват семантични ограничения по отношение на комбинацията на наречията, изразяващи епистемична модалност, и глаголните времена в българския език. Ограниченията се дължат на несъответствия между семантиката на дадено модално наречие и темпоралната ориентация на действието, изразено с дадена глаголна форма. При наблюденията върху комбинаториката на глаголните времена и модалните наречия се очертава опозицията 1 л. ↔ 2 и 3 л., т.е. говорещ – неговорещ. Обособяването ѝ е

логично, тъй като наречията, изразяващи увереност в истинността на дадена пропозиция, се използват по различен начин, когато субект на изречението е самият говорещ, и по друг начин, когато той дава информация за друго лице. Някои от модалните наречия не се появяват в изречения, в които глаголната форма е в 1 л.

В някои случаи ограниченията произлизат и от семантиката на предикатите. При някои от глаголните времена в индикатив (сегашно време, аорист, имперфект) се оказва невъзможна комбинацията от модално наречие, изразяващо ниска степен на увереност (*сигурно, вероятно*), + 1 л + глагол, изразяващ „фактичност“: **Аз вероятно пиша писмо* (КП), **Аз сигурно пиша писмо* (КП). Ограничението отпада при останалите глаголни лица: *Ти вероятно пишеш писмо* (КП), *Ти сигурно пишеш писмо* (КП). Тук е налице умозаклучение, липса на фактичност, т.е. модалното наречие модифицира изказването и то от фактично става умозаклучително. Ограничението отпада при предикати, при които говорещият прави изказването си на основата на вътрешни усещания и състояния: *Аз вероятно имам температура* (КП), *Аз сигурно съм болен* (КП), както и когато говорещият прави предположение – напр. *На тази снимка вероятно съм в първи клас*. Наблюденията са обобщени в таблици.

II глава Теории за информационната структура и словореда на изречението

Във втора глава е направен преглед на теориите, свързани с информационната структура и словореда на изречението. Главата е разделена на няколко части. В раздел (1) е представена теорията за актуалното членение на изречението (означавано и с термина *функционална изреченска перспектива* – вж. напр. Firbas 1982: 282-283), възникнала в рамките на Пражкия лингвистичен кръжок. За програмна се смята статията на В. Матезиус „За така нареченото актуално членение на изречението“ (Mathesius 1947). В нея се въвежда разграничението между формално и актуално членение на изречението и се предлага терминологичен апарат (понятията *отправна точка* и *ядро*), който намира приложение и в много по-късни изследвания, занимаващи се с проблемите на актуалното членение. В дисертационния труд се проследява развитието на теорията в по-съвременните изследвания, които прилагат по-формални подходи при дефинирането на темата и ремата на изречението/изказването (напр. Věličová, Uhlířová 1996).

В раздел (2) са представени някои от теориите за информационната структура на изречението, прилагани в съвременното езикознание. Най-общо казано, информационната структура се свързва с разпределението на елементите на изречението на равнището на

повърхнинния словоред. Информационната структура зависи от комуникативната ситуация, в която дадено изречение/изказване се реализира (вж. напр. Junghanns, Zybatow 1997: 289).

В работата са проследени терминологичните различия при описанието на информационната структура на изречението. При мотивиране на позициите на топика и фокуса в изречението преобладават прагматично ориентирани подходи (вж. напр. Primus 1993). Особено внимание в дисертационния труд е отделено на строго формалния модел за определяне на мястото на топика и фокуса в изречението, разработен в италианската лингвистика и по-конкретно в трудовете на Л. Рици (Rizzi 1997) и П. Бенинка (Beninca 2001), в които е изследвана лявата периферия на изречението.

В раздел (3) се обобщава прилагането на тези теории при лингвистичните анализи на българския език. В българските изследвания, посветени на словореда, хронологично се очертават три етапа. Първият етап се свързва с началните научни изследвания на българския език, където проблемите на словореда се разглеждат в рамките на по-общи граматически трудове. Вторият етап включва изследванията на автори, които правят опит да приложат концепцията за актуалното членение на изречението за българския език (вж. напр. Иванчев 1978; Георгиева 1974). Третият етап обвързва изследването на словореда в българския език с някои от съвременните теории за информационната структура на изречението. Прилагат се формални подходи, отразяващи преди всичко идеите на Рици за наличието на определени структурни позиции в лявата периферия, свързани с реализацията на топика, фокуса, илокуционната сила и т.н. (вж. напр. Крапова 2002; Tisheva, Dzhonova 2003).

В раздел (4) са представени два от основните подходи при анализа на синтактичните позиции на наречията. Според единия, разработен например в анализите на Чинкуе, наречията се появяват в строго определена последователност и заемат позиции на спецификатори в празни функционални опори, всяка от които е „запазена“ за определен вид наречие. Чинкуе смята, че съществува последователност на подреждане на наречията в рамките на изречението, която може да се приеме за универсална. (Cinque 1999) Авторът посочва, че отклоненията от установения ред на наречията могат да бъдат систематизирани в няколко групи и се дължат на конкретни механизми: премествания, модифициране на друга адвербиална фраза, възможност за генериране на адвербиалната фраза в две различни позиции в изречението и т.н. (по-подробно: Cinque 1999)

Другият подход е застъпван от автори като Ернст. Ернст смята, наречията може да имат повече от една базова позиция в структурата на изречението. Йерархичното подреждане на наречията се определя от взаимодействието между синтактични правила и лексикално-семантични ограничения. (вж. Ernst 2002) Направен е кратък преглед на словоредните

особености при функционирането на модалните наречия, който служи като предварителна хипотеза. Сред българските лингвистични изследвания функциите на модалните наречия са представени малко по-подробно в изследването на М. Лакова, посветено на системата на модалностите в българското изречение. Авторката посочва, че модалните наречия и частици могат да бъдат разширители на опорно съществително, прилагателно или числително име, както и да модифицират цяло изречение (Лакова 2001: 101).

В последният раздел на втора глава (раздел 5) се представя възприетият в дисертационния труд подход при анализа на модалните наречия – опит за съчетаване на формални и прагматични подходи при анализа на явления, свързани със словоредата и информационната структура. От една страна, се търсят модели, в които дадена лексема се появява в конкретна позиция. От друга страна, доколкото ексцерпираният материал позволява, се отчитат контекстът и ситуацията, в която възниква дадено изказване. За да се подчертае важността на прагматичните фактори за изследването, в дисертационния труд се работи с термина *информационна структура на изказването*, макар в съвременните изследвания да се предпочита анализът на информационната структура на ниво изречение. Под *изказване* се има предвид изреченски модел, актуализиран в дадена комуникативна ситуация.

Подобен подход, съчетаващ формални и прагматични принципи, се налага и поради спецификата на лексемите, които са обект на изследване в настоящата работа. В групата на т.нар. модални наречия се включват лексеми, които освен модални изпълняват и прагматични функции, свързващи ги с класа на прагматичните частици. Затова и подходът към тях не може да бъде изцяло формален.

В дисертационния труд се работи с двудялбата *топик – фокус*, тъй като тя в достатъчна степен отговаря на поставените в изследването задачи. Приема се хипотезата, че позициите на топика и фокуса не са словоредно фиксирани, но е налице тенденция топикът да предхожда фокуса при липса на други маркери на информационната структура. В дисертационния труд се използват термините *лява* и *дясна дислокация* и *външен топик*, тъй като те вече са се установили до известна степен в българската лингвистична литература. По отношение на фокуса се прави разграничение между *контрастен* и *информационен фокус*.

III глава Модалните наречия във функцията на предикативи

В трета глава е проследена употребата на модалните наречия във функцията на предикативи. В раздел (1) се уточнява терминът *предикатив*. В дисертационния труд като предикатив се означава именната или адвербиална част на съставно сказуемо.

В раздел (2) е коментиран видът на изреченията, съдържащи предикативни думи. Приема се хипотезата, че когато функционират като предикативни думи, модалните наречия управляват подчинени подложни изречения, въведени от *к-дума* или от комплементизатор. Главното изречение, в което модалното наречие функционира като предикат, според приетата в дисертационния труд хипотеза не е безлично, поради възможността за запълване на подложната позиция.

В раздел (2) е представена и дискусията в българското езикознание по отношение на броя на комплементизаторите в българския език. Приема се, че комплементизаторите в българския език са *че, да, дали и дето*. Модалните наречия във функцията на предикативи не допускат употребата на *дето*: **Вярно е, дето ще дойде*. (КП)

В раздел (3) е направен опит за класификация на модалните наречия според комплементизатора, който въвеждат. По отношение на възможността да управляват комплементизатори модалните наречия, изразяващи епистемична модалност, могат да бъдат разделени в четири групи:

- наречия, управляващи комплементизатор *че* – *вярно, невярно, несъмнено*;
- наречия, управляващи комплементизатор *да* – *вероятно, възможно, невъзможно*;
- наречия, управляващи комплементизатор *дали* – *сигурно* (задължително условие обаче е появата на отрицателна конструкция в главното изречение (*не е сигурно, дали*) или появата на въпросителна частица *ли*: *Сигурно ли е дали ще дойде?*);
- наречия, които могат да избират между повече от един комплементизатор – *сигурно (че/дали), невероятно (че/да)*;
- наречия, които не функционират като предикативи – *навярно, наистина, действително*.

Изборът на комплементизатор се определя от семантиката на модалното наречие.

При наречията *невъзможно* и *възможно* освен употребата им като модификатори, свързани с изразяване на отношението на говорещия към истинността на означената в изказването пропозиция, се забелязва и още една употреба, свързана с оценката на говорещия относно възможността/невъзможността за извършване на действие от страна на субекта, означен в пропозицията:

*Не мислете, че от любопитство стоя непрекъснато на шпионката, имам си предостатъчно задължения. **Невъзможно** ми е да се съсредоточа от техния шум. Онази нощ, например, примъкнаха почти цял камион с ракия. (BulTreeBank)*

Й. Маринова разглежда употреби от типа на *Невъзможно ми е (да дойда)* като случаи на разширяване на изреченията, образувани с помощта на безлично-предикативна дума (вж. Маринова 1970: 242). Според хипотезата, приета в дисертационния труд, при този тип употреби се наблюдава транспозиция – от означаване на отношението на говорещия към истинността на пропозицията към субективна оценка по отношение на възможността субектът като агенс или експериенцер да реализира означената в изказването пропозиция.

В трета глава се проследява и дискусиата по отношение на това, дали лексемите, заемащи функцията на предикативи в определен тип конструкции, трябва да бъдат класифицирани като наречия, или като прилагателни имена. В дисертационния труд се приема, че предикативните думи в конструкции от типа *Вярно е, Възможно е* са наречия, а конструкцията, в която участват, може да се определи като съставно адвербиално сказуемо.

В раздел (4) накратко са представени случаите на въвеждане на подчиненото изречение с *к-дума*. На основата на емпиричния материал се стига до извода, че моделът *модално наречие във функцията на предикативна дума – подчинено подложно изречение, въведено с к-дума*, не е продуктивен. Подобни конструкции са възможни само за лексемите *сигурно* и *невероятно*:

*Тук, слава Богу, жп пътят не е пострадал, но все още не е **сигурно** какво е провокирало потъването, казаха жепейците.* (BulTreeBank);

Невероятно е колко могат да бъдат необразовани съвременните траколози. (ЛК: инт.)

В раздел (5) се разглеждат употребите на модалните наречия като предикативи в конструкции без подчинено изречение, напр. *Тъгувам за всичко. Този, който казва, че няма носталгия към родината - лъже. **Невъзможно е**. Носталгията е вид заболяване на душата, а и на тялото на човека.* (BulTreeBank) В тези случаи безличните конструкции изразяват отношение към предходно изказване. Те могат да се интерпретират и като случаи на елипса на подчинено изречение, което не е изразено експлицитно, тъй като семантично съпада с изречение от предходния контекст: *Невъзможно е (да няма носталгия към родината)*.

Обърнато е внимание и на един специфичен тип конструкции, включващ наречието *вярно* и прагматичната частица *бе*:

- *Имате грешка! "Травиата" не е от Моцарт, а от Верди.*

- ***Вярно** бе, аз пък все я бъркам със "Севилския бръснар"! - поправя се веднага с нова грешка симпатичният профан.* (ЛК: лит.)

Този тип употреба на модалното наречие *вярно* се различава от основната функция на наречието – тази на модален модификатор. В такива случаи се отразява не отношение на говорещия към изразената в изказването пропозиция, а промяна в когнитивното състояние на говорещия. Необходимо условие за реализирането на този тип употреба е възходящата интонация.

IV глава Епистемичните модални наречия като модификатори на пропозицията и на глаголната фраза

В четвърта глава са анализирани синтактичните позиции, които модалните модификатори могат да заемат в рамките на глаголната фраза. Разгледани са случаите, в които модалните наречия функционират като модификатори на цялата пропозиция. В раздел (1.1) са анализирани примери, в които модалният модификатор се намира в началото на изречението. Началната изреченска позиция обикновено се свързва с модификация на цялата пропозиция, когато в изречението е налице информационен фокус, напр. *Непрекъснато идват видни личности и ние се мъчим да координираме всичко. Много от тях са настанени в хотел "Кемпински". Вероятно аз съм се обадила. Да проверя кои гости са пристигнали и дали всичко е наред.* (BulTreeBank). Интонационното отделяне на модалните наречия от останалата част на изречението е възможно, но не е задължително. Направено е наблюдението, че началната изреченска позиция е невъзможна за цяла една семантична група – тази на наречията, изразяващи ниска степен на увереност на говорещия по отношение на истинността на означената в изречението пропозиция. В началото на изречението не се появяват наречия, които функционират преди всичко като предикативи (*възможно, невъзможно, невярно*).

В дисертационния труд се стига до извода, че не е възможно модалните наречия да се разположат преди прагматичните маркери в рамките на изречението: **Действително ами ще дойдем*. Макар че началната изреченска позиция е характерна за модалните модификатори, при наличието на елементи, функциониращи на дискурсно равнище, модалните наречия заемат по-ниска позиция в структурата на изречението.

В раздел (1.2) са анализирани случаите, в които модалният модификатор се появява в крайна позиция в изречението. Анализираният корпус от текстове показва, че случаите, в които наречието, модифициращо цялата пропозиция, заема финална позиция в изречението (напр. *Той ще дойде утре сигурно*), не са особено фреквентни. Крайната позиция често е съпроводена от интонационна пауза или наречието се обособява като самостоятелен елемент,

т.е. образува самостоятелно изречение. Това би могло да се дължи на факта, че наречията за начин, някои от които са омонимни с модалните наречия, се срещат най-често в позицията след предиката:

Тези отдавна чакани промени идват в момент, в който пазарът изчезва бавно и сигурно. (BulTreeBank)

По-рядката поява на модални наречия в тази позиция би могла да се интерпретира като тенденция за избягване на многозначността.

В дисертационния труд се стига до заключението, че наречията, свързани с изразяването на епистемична модалност, се пораждат в по-високи позиции в изречението и в повечето случаи се стремят да заемат позиции вляво от предиката, по-близо до началната позиция в изречението. Причина за това е избягване на възможната двузначност в интерпретацията в случаите, когато на модалните наречия съответстват омонимни наречия за начин.

В раздел (1.3) е анализирана позицията на модалните наречия преди предиката. Направено е заключението, че когато заема позиция непосредствено преди предиката, модалното наречие включва в обсега си на действие предиката и неговите аргументи, вкл. и подчинените допълнителни изречения, тъй като те са част от аргументната структура на предиката (*Комитетът и всичките му подкомисийки мълчаха. И все пак, щом поначало разрешиха експедицията, **сигурно** [бяха помислили как да се справят и с подобна находка]* - BulTreeBank). Модалното наречие обикновено действа в посока надясно, т.е. модифицира елементите, разположени след него.

В съставните именни и глаголни сказуеми за неутрална се смята позицията на модалното наречие преди предиката (*Но това светилище в Поуис, скрито в гъстите гори, **вероятно** [бе на хиляда години]* (BulTreeBank); *Наградените страници **действително** [могат да претендират за добро ниво на дизайн и техническо решение]* (BulTreeBank)). Позиции между конституентите, изграждащи предиката, са възможни, но най-често се свързват с модификация на отделен конституент, а не на целия предикат и съотв. на пропозицията: *Може пък **действително** [да съм искал просто да ти дойда на гости]* (BulTreeBank).

По отношение на съставните глаголни сказуеми немаркираната позиция отново е външната позиция спрямо предиката, т.е. позиция преди модалния или фазовия глагол. Модалното наречие модифицира цялото сказуемо:

*Никога не се бе изявявала блестящо по лингвистика. За своя майчин език знаеше само, че бе смесица от английски и руски. **Вероятно** [можеше да се научи да му говори]. (BulTreeBank)*

Позицията след модалния/фазовия глагол също е възможна за епистемичните наречия. Тази позиция е свързана със стесняване на обсега им на действие само до конституентите, разположени вдясно от модалния модификатор. Позицията е маркирана и по-рядко срещана за модалните наречия:

*Може пък **действително** [да съм искал просто да ти дойда на гости]. (BulTreeBank)*

Възможността между модалния/фазовия и пълнозначния глагол да се появят различни компоненти – модални наречия, но и например преки и непреки допълнения (срв. *Трябва да предприема нещо. – Трябва нещо да предприема.; Трябва да кажа нещо на него. – Трябва на него да кажа нещо.*) подсказва възможността да се избере интерпретация, при която такива предикати да се разглеждат не като един, а като два – с модален/фазов глагол, който си избира като компонент подчинено изречение, въведено с *да*, като се запазва изискването за едносубектност на двата предиката. Подобни интерпретации са наложени и в изследванията на Пенчев (Бояджиев и др. 1999: 551), както и на Осенова и Симов (Осенова, Симов 2007).

Позицията на модалните наречия след предиката е обект на анализ в раздел (1.4). Прави се изводът, че позицията на модалните наречия непосредствено след предиката е по-рядко срещана, тъй като е „запазена“ за наречията за начин. В някои случаи е възможна многозначност:

*Вероятно Клинтън не вярва **наистина** в противоракетната отбрана, а просто се опитва да улесни следващата президентска администрация. (BulTreeBank)*

В цитирания пример наречието може да се интерпретира като синонимно на *истински* (контекстово *искрено*), макар че *наистина* в немаркираните си употреби не функционира като наречие за начин. Според някои автори обаче модалните наречия имат значения, които са резултат от последователни семантични промени. Според Симон-Ванденберген и Аймер не е изненадващо, че наречията, свързани с изразяването на епистемична модалност, имат и „предмодални“ (pre-modal) значения като изразяване на начин на действието. Според авторките развитието на семантиката на модалните наречия започва от функциониране като наречия за начин и завършва с изразяването на модални значения (вж. Simon-Vandenberghe Aijmer 2007: 21).

Наречията за начин са обект на внимание в раздел (1.5). В него са разгледани употребите на лексемите *невярно*, *невъзможно*, *невероятно*, *вярно*, *сигурно*, когато функционират като наречия за начин:

Звучи **невъзможно**, сложно, но не би трябвало да е така. (BulTreeBank);

Невярно бяха съобщени цифрите за числеността. (BulTreeBank)

В дисертационния труд е дискутиран въпросът, дали трябва да се говори за една лексема, която в едни употреби означава модални отношения, а в други характеризира признака на действието, означено от предиката, или в случая е налице многозначност. Според многотомния Речник на българския език в тези случаи трябва да се говори за различни значения на една и съща лексема. В дисертационния труд се приема друга хипотеза. Употребите на лексемата, свързани с изразяването на модални функции, с изключение на случаите, в които наречието е предикативна дума, не са свързани с изграждането на фразови структури, тъй като наречието е оператор на равнище по-високо от отделната фраза. Затова, на основата на формален критерий, в настоящата работа се приема, че наречията за начин и съответстващите им модални наречия са в отношение на омонимия, а останалите употреби, свързани с функционирането на модалните наречия към отделен конституент, са разглеждани като многозначност. Подобна хипотеза се различава от приетата в Граматиката на българския книжовен език, където се отбелязва, че „немалка част от думите с модално значение се употребяват и като същински наречия, без да са се разпаднали на отделни думи омоними“ (ГСБКЕ(2) 1983: 405).

В четвърта глава са разгледани и конструкции със синтактично маркиране на информационната структура (раздел 1.6). Анализирани са случаи на лява и дясна дислокация на конституенти, както и конструкции, при които се наблюдава външен топик или маргинализация. Наблюденията показват, че модалните наречия могат да се разполагат преди фразите в лява дислокация. Те модифицират цялата пропозиция: **Сигурно** на Петър майка му му е дошла на гости (КП). Позицията преди външния топик обаче не е допустима: ***Наистина** аз ми се спи. Причината вероятно трябва да се търси във факта, че външният топик стои извън изречението, затова обсегът на действие на модалното наречие като модификатор на пропозицията се „блокира“, наличието на външен топик функционира като бариера пред модалния модификатор. При лексикално маркиране на външния топик обаче е възможно модалното наречие да се появи преди външния топик:

Наистина що се отнася до Иван, на него му се учи право. (КП)

Стига се до извода, че неграматични конструкции възникват в случаите, в които при дясна дислокация или маргинализация модалното наречие заема позиция преди конституент от лявата, респ. дясната периферия на изречението, който е отделен интонационно:

**Изложи се, горкият действително.* (КП)

V глава Модификация на отделни конституенти или фрази

Анализите в пета глава са съсредоточени върху функционирането на модалните модификатори по отношение на отделни конституенти. Приема се, че макар обикновено да функционират като модификатори на изреченско равнище, модалните наречия могат да имат и тесен обseg на действие, включващ отделни фрази или дори само части от фрази. Обикновено тесният обseg на действие на модалните наречия се свързва с наличието на контрастен фокус (König 1993: 979; Ramat, Ricca 1998: 190). За българския език фокусиращите свойства на частиците вече са добре проучени, но липсват изследвания, в които да се разглежда фокусиращата функция на наречията. Модалните наречия имат различно синтактично поведение от фокусиращите частици. Докато частиците обикновено фокусират отделен конституент или фраза и появата им автоматично води до фокусиране, модалните наречия могат да вземат в обseга си на действие цялата пропозиция и следователно появата им в рамките на изречението невинаги е свързана с фокусиране. В изречение като *Той вероятно ще купи само круши* контрастният фокус се маркира лексикално от частицата *само*. Наречието се отнася към цялата пропозиция, без отношение към маркирането на информационната структура. Поради разнообразието от функции, които епистемичните модални наречия изпълняват (те могат да се появят във функцията на предикативи, управляващи комплементизатори, могат да модифицират цялата пропозиция или отделни конституенти и фрази, могат да функционират като интензификатори), те не могат да бъдат характеризирани като фокализатори „от чист вид“. Фокусиращата им функция се нуждае от по-задълбочено проучване. В дисертационния труд се допуска хипотезата, че когато модифицират отделни конституенти, модалните наречия често предпочитат позиция в непосредствена близост до фокуса на изречението.

Особено внимание в пета глава е отделено на модификацията в рамките на именната група (раздел 1). Употребата на модалните наречия в именни фрази е много по-ограничена в сравнение с употребата им като модификатори на изреченско равнище или като модификатори на фраза, която е част от VP. Във фрази от две съществителни имена (NN) от

типа на *чувал брашно, река Дунав, кутия за бижута* е възможна само външна позиция на модалните наречия по отношение на компонентите на фразата. (**Той купи чувал наистина брашно*).

При именни фрази, в които главната и зависимата част са предположно свързани, модалното наречие отново може да заеме позиция между компонентите на фразата, но само ако е налице интонационно отделяне на фразата: *Ще купя кутия, вероятно за бижута*. (КП) При обособяването може да се приеме, че в конструкцията има елипса на опората, т.е. *Ще купя кутия, вероятно (кутия) за бижута*.

В раздел (1.3) са разгледани фразите от типа AN. Представени са най-често срещаните модели, като в някои случаи употребите на модалните наречия са илюстрирани и във фрази и с повече от едно синтактично прилагателно име.

Модалните наречия не се появяват като модификатори на опора на именни фрази с предпоставени разширения, които са местоимения или числителни имена: **никой действително ученик; *кой вероятно ученик; *първи наистина опит*. Когато обаче синтактичното прилагателно е причастие или същинско прилагателно име, появата на модалния модификатор между опората и разширението е възможна. В тези случаи модалното наречие модифицира синтактичното прилагателно име: [*звучаща*] *наистина мелодия*. Много по-фреквентна обаче е появата на модалния модификатор преди AN.

В дисертационния труд е направено наблюдението, че обикновено модалните наречия се появяват във фрази с повече от едно разширение. Освен това модалните наречия проявяват „предпочитание“ към определени типове разширения. Във фрази от типа *относително прилагателно име – съществително име* например дистрибуцията им е ограничена. Във фрази с качествени прилагателни имена обаче някои от модалните наречия имат доста висока честота на употреба. Хипотезата, приета в настоящата работа, е, че когато някои от модалните наречия се отнасят към прилагателни, изразяващи атрибутивен признак, модалните наречия включват в обсега си на действие само прилагателното име и не изразяват модални отношения, а функционират като интензификатори на признака, изразен от прилагателното (напр. *невероятно умно дете*).

Когато тясно модифицират прилагателното име, наречията *наистина, действително* и *невероятно* изпълняват функции, близки до тези на наречието *много*, когато то е интензификатор:

*Имам въпрос. За мене напоследък няма нито един **наистина** [хубав] филм. (ЛК: инт.);*

И управляващите трябва сами да се справят и с многобройните си проблеми, и с **действително** силните си врагове. Но те обективно могат и трябва да получат поддръжката на най-силния си съюзник – обществото. (BulTreeBank);

Върколакът престана да киха също тъй внезапно, както бе почнал, и се метна към Ричи. Беше бърз - **невероятно** бърз. (BulTreeBank).

Не във всички случаи на употреба на *наистина* и *действително* се наблюдава интензификация на признак. Синтактичното им поведение се отличава от това на наречието *невероятно*. *Наистина* и *действително* могат да заемат и външни позиции спрямо именната фраза:

Избрах **действително** [ТАЗИ алтернатива.] (КП);

Получих **наистина** [ДВАЙСЕТ красиви рози] (КП).

За *невероятно* подобна позиция е забранена: *Получих *невероятно* двайсет красиви рози. Задължително условие за това наречието *невероятно* да модифицира именна фраза е то да бъде непосредствено следвано от прилагателно име или наречие, т.е от лексема, изразяваща признак, който може да бъде обект на интензификация. В настоящата работа се приема, че в именни групи *невероятно* функционира като същински интензификатор. То може да се определи като наречие със значение за абсолютна степен (заедно с наречия като *абсолютно*, *неимоверно*, *неизмеримо*, *безкрайно* и др.) по класификацията на Чоролеева (вж. Чоролеева 2007: 70-71).

В раздели (2) и (3) накратко са разгледани модалните наречия в предложни фрази (PP) и в адвербиални фрази (AdvP). При фрази от типа PP е възможна и тясна модификация на отделен конституент вътре във фразата: [...] за *типичния български владетел начин*, дори бих казал - от самия царствен род Дуло, и се налага по **възможно** [най-абсолютния] начин на българския трон (BulTreeBank). Когато обаче в предложната фраза се включва само съществително име, появата на модален модификатор след предлога не е възможна (*Това ще стане ясно в навярно вторник.). Вътре във фразата, в позициите след предлога, се наблюдават закономерностите, описани при фразите от типа NP.

Наблюденията показват, че между компонентите на адвербиалните фрази появата на модални наречия е невъзможна: *рано вероятно сутрин; *рано вероятно на сутринта. Те могат да заемат само външна позиция спрямо AdvP. Когато един от компонентите на адвербиалната фраза е интензификатор (напр. *много добре*) дори и външната позиция е

блокирана за наречието *невероятно* поради интензифициращата му функция (**невероятно много добре*).

VI глава Ред на наречията в изречението. Взаимодействие на модалните наречия с други адвербиални модификатори

В шеста глава е направен опит за проверка на валидността на теорията на Г. Чинкуе за йерархията в подреждането на адвербиалните модификатори за българския език (раздел 1). Анализирайки позициите, които модалните наречия заемат в романските езици, и съпоставяйки ги с езиков материал от различни езикови семейства, Чинкуе стига до извода, че съществува универсална йерархия на подреждане на наречията в изречението (вж. Cinque 1999). Авторът дели наречията на три групи – „по-високи“ наречия, „по-ниски“ наречия и обстоятелствени наречия. Към по-високите наречия се включват наречия, които някои автори наричат „ориентирани към субекта“ (subject-oriented) и наречия, определяни като „ориентирани към говорещия“ (speaker-oriented). Към групата на т.нар. по-високи наречия се включват наречия като *intelligently* ('интелигентно'), *clumsily* ('тромаво, несръчно'), *wisely* ('мъдро, благоразумно'), т.е. т.нар. ориентирани към субекта наречия, модалните наречия, наречията за оценка, както и наречия като *frankly* ('искрено, прямо') и *sincerely* ('искрено, откровенно'), които се определят като прагматични наречия или като наречия, свързани с речевия акт (speech-act adverbs).

В групата на „по-ниските“ наречия се включват лексеми, като *обикновено* (*usually*), *вече* (*already*), *винаги* (*always*), *напълно* (*completely*), *всичко* (*everything*), *добре* (*well*).

Като „обстоятелствени“ се определят наречията за време, място, количество и степен и т.н.

Според Чинкуе универсалното подреждане на наречията може да бъде нарушено при няколко условия, напр. когато наречието е спецификатор на друго наречие, при преместване на една адвербиална фраза над друга според механизма *wh-movement*, когато наречието има фокусираща функция и т.н. (по-подробно вж. Cinque 1999: 3-4).

В дисертационния труд е проследена линейната последователност на поява на някои адюнкти в рамките на изречението. В раздел (1.1) се разглежда редът на т.нар. „по-високи“ наречия в българския език. Установява се, че в някои случаи българските наречия се характеризират с по-свободна дистрибуция от тези в анализираниите от Чинкуе езици. Така

напр. според Чинкуе наречията, свързани с речевия акт, би трябвало да предхождат наречията за оценка. В българския език обаче това правило се оказва невалидно:

Честно казано, за съжаление няма да успея да дойда. (КП)

За съжаление, честно казано, няма да успея да дойда. (КП)

Редът на т.нар. „по-ниски“ наречия в българския език (раздел 2) също се оказва относително свободен. Стига се до заключението, че йерархията на наречията на Чинкуе е валидна за българския език само частично. До голяма степен тя съответства на предложения от автора модел при т.нар. „по-високи“ наречия. При „по-ниските“ наречия обаче в българския език се наблюдава по-свободна дистрибуция, отколкото в анализираниите от Чинкуе италиански и френски. В дисертационния труд се приема схващането, че синтактичната дистрибуция на наречията в българския език може да бъде по-добре обяснена, ако се приеме, че реализацията на дадено наречие в синтактичната структура на изречението зависи преди всичко от неговата семантика и от функциите му на модификатор на изреченско равнище.

В раздел (3) са разгледани позициите на модалните наречия спрямо останалите типове наречия и съответстващите им предложни фрази. Направен е изводът, че епистемичните наречия могат да се появят както преди, така и след фразите, свързани с характеристиката на речевия акт. Причина за това е вметнатата употреба на фразите като *честно казано*, която води до интонационното им обособяване от останалата част на изречението:

Честно казано, вероятно няма да успея да дойда. (КП)

Вероятно, честно казано, няма успея да дойда. (КП)

В българския език преди модалните наречия се разполагат предложните фрази, които лексикално маркират източника на информация:

*Близки на родилката успяват да издействат изследване на бебето, което доказва, че то е напълно здраво. Според тях **навярно** някой богат клиент е очаквал да осинови детето, а съмнението се засилва от факта, че младата жена не [...] (BulTreeBank) (срв. с *Навярно според тях...*)*

Наречията като *практически, финансово, икономически, лингвистично* и т.н. заемат по-външна позиция от модалните. В лингвистичната литература те се разглеждат като модификатори, представящи област, в която пропозицията е истинна, т.е. ограничаващи обсега на валидност на пропозицията (Bartsch 1976; Cinque 1999) и са означавани като *domain adverbs* (наречия, изразяващи област на действие). В линейната структура на

изречението те се разполагат преди епистемичните наречия и преди наречията, свързани с речевия акт и с изразяването на оценка.

Когато наречието за област се появи след модалното, то вече функционира като наречие за начин: ***Невъзможно е практически да бъдат произведени по-голямо количество компактдискове от количеството на внесената суровина.*** (КП)

Наречията, отнасящи се до характеристики на предиката, не могат да предхождат модалното наречие, тъй като те се реализират в рамките на VP и стоят по-ниско от адвербиалите, функциониращи на равнището на изречението:

Вероятно нее добре. (КП)

****Добре вероятно нее.*** (КП)

В раздел (4) е анализирано взаимодействието на модалните модификатори с други наречия. Особеност на българския език е, че допуска появата на повече от един модален модификатор в рамките на едно и също изречение. Важи правилото, че най-вляво разположеният конституент се поражда в най-високата структурна позиция и включва в обсега си на действие вдясно разположените модификатори:

Все пак, по-вероятният сценарий е този с дъщерята, като [евентуално [може [наистина да сменят]]] щерката със син, и там да се включи Бойко Борисов. (ЛК: инт.)

VII глава Модалните наречия в разговорната реч. Прагматични употреби на модалните наречия

Последната глава на дисертационния труд е посветена на функционирането на модалните наречия в разговорната реч. Мотивацията за самостоятелното разглеждане на модалните наречия в устно общуване е свързана с това, че организацията на изречението в писмени текстове и в устната реч невинаги съвпада. При неподготвена спонтанна реч често се реализират конструкции, които не се срещат толкова често в писмени текстове. Съществуват синтактични механизми, напр. елипсите, удвояванията и дислокациите, които са характерни преди всичко за устната реч.

В раздел (1) са представени някои от най-характерните особености на синтаксиса на разговорната реч. Ангелова разделя синтактичните особености на разговорната реч на две по-обобщени групи:

- **наличие на ирелевантни синтактични елементи** – конструкции с удвоявания на допълнението или на подлога, повторения;

- **отсъствие на релевантен синтактичен елемент** – конструкции с именни фрази, асиндетизъм, както и конструкции с двойно обвързан синтактичен елемент (вж. Ангелова 1994: 9).

Посочват се и някои особености на словоредата на именната фраза в разговорната реч.

Раздел (2) включва наблюдения върху употребата на модални наречия в разговорната реч. При спонтанно устно общуване се установяват най-общо две тенденции:

– **редуциране на списъка с наречия** – по отношение на разговорната реч се наблюдава редуциране на списъка с модални наречия, свързани с изразяването на епистемична модалност. В най-висока степен са застъпени лексемите *сигурно* и *наистина*. Някои от анализиранияте в дисертацията модални наречия почти не се срещат или са ограничени до определени комуникативни ситуации (напр. *вероятно* и *несъмнено*). Наречието *навярно* не беше регистрирано в анализирания корпус от текстове.

В дисертационния труд се стига до извода, че в разговорната реч активно се употребяват предимно немаркираните стилистично лексеми от „стандартната лексика“, вероятно като компенсация за употребата на лексикални средства, които са ограничени изключително в сферата на разговорното.

- **редуциране на позициите, в които модалните наречия се реализират** – предпочитани са т.нар. „неутрални“ позиции – в началото на изречението² и контактна позиция спрямо предиката:

преставам си на жоро какво му е било/ сигурно му се е приревало на горкичкийъ// (КА);

е \стана \дума на\ли за студенски \град \викам \ти \сигурно си в студенски \град \тя \вика ми \да / \викам \е \аз и \аз \съм жи\вяла на\ли \там \толкова го\дини/ (bgspeech).

Функцията на модалните наречия като предикативни думи е по-рядко срещана в разговорната реч, отколкото в писмени текстове. Наблюдава се главно при употреба на наречието *вярно*:

А: //та разширено сърце имам такова/ истормозено//

В: Ами вярно е, че твойто сърце е изтормозено! Малко ли пренесохте! (КА)

Обикновено обаче се предпочитат друг тип конструкции. Причината за това може да се търси в тенденцията в разговорната реч да се използват предимно прости изречения. Изразяването на модални отношения с наречие във функцията на предикативна дума автоматично предполага по-сложна синтактична конструкция – сложно съставно изречение с подчинено подложно.

² Необходимо е да се направи уговорката, че при анализа на разговорна реч понятието *изречение* се използва условно. За изречение в настоящата работа се приема сегмент от изказването, който съдържа един предикат и е интонационно отделен от следващ подобен сегмент.

По отношение на позициите на модалните наречия в разговорната реч е направена следната обща статистика:

Позиция в изречението	Процентно съотношение
Позиция преди предиката (просто или съставно глаголно сказуемо, съставно именно сказуемо)	29,4%
Позиция в началото на изречението	28,4%
Позиция в края на изречението	14%
Позиция непосредствено след предиката	4,1%
Модификация на отделни конституенти или фрази	14,9%
Употреба като самостоятелни изказвания	2,8%
Предикативни думи	1,4%
Позиция след модален глагол в съставно глаголно сказуемо	0,5%
Въпросителни конструкции	4,2%

В раздел (3) от седма глава са анализирани някои от прагматичните функции на модалните наречия. Наблюденията върху разговорна реч показват, че при спонтанно устно общуване модалните лексеми имат както същинска модифицираща функция, така и употреби, които ги доближават до прагматичните частици. Това твърдение може да бъде илюстрирано от примери като *е тва е грозно аз не съм го виждала но **наистина** е грозно*. В този пример употребата на лексемата *наистина* не може да бъде обяснена чрез изразяването на отношения, свързани с епистемичната модалност. Текстът е част от диалог, в който тема на разговора е практиката строителните фирми да поставят реклами върху фасадите на жилищните сгради. В конкретния пример употребата на наречието *наистина* не може да бъде определена като модална. В модалната си употреба *наистина* изразява силна степен на увереност в истинността на пропозицията *p*, означена в изказването. Затова наречието *наистина* семантично се съчетава с предикати в индикатив. В конкретния случай обаче семантиката на изречението изключва възможността за изразяване на обективно отношение към истинността на пропозицията. Налице е изразяване на субективно, лично отношение. Функцията на *наистина* вече не е модална, а прагматична – наречието служи за подчертаване на субективното отношение на говорещия.

В дисертационния труд на основата на конкретни примери от разговорната реч са анализирани различни прагматични употреби на модалните наречия – изразяване на

субективно отношение, подчертаване на отношенията, изразени в изказването, изразяване на изненада или несъгласие и т.н.

Стига се до заключението, че употребите на модалните наречия като близки до прагматичните маркери са част от по-общата тенденция на поява на употреби с прагматична функция при лексеми от класа на наречията. Тази тенденция е в съответствие с тезата, че прагматичните частици са отворен клас, който се запълва преди всичко чрез неизменяеми думи от други лексикални категории (вж. Тишева, Ро Хауге 2002).

Наблюденията върху примери от разговорната реч показват, че най-често като прагматични маркери функционират наречия, които в модалните си употреби изразяват висока степен на увереност на говорещия по отношение на истинността на означената в изказването пропозиция. Причината за това е сравнително лесният семантичен преход от средство за изразяване на модални значения, свързани с увереност, към прагматично средство за изразяване на съгласие с твърдението на събеседника или с подчертаване на собствено твърдение.

Възможността модалните наречия да функционират на равнището на дискурса е свързана с периферното място, което заемат между класа на наречията и класа на частиците. Не би могло обаче да се твърди, че модалните наречия са част от класа на прагматичните маркери. При тях по-скоро може да се говори за наличие на прагматични функции, които при известни условия доминират над модалните. Една и съща лексема може да изпълнява различни прагматични функции – да служи за изразяване на съгласие или несъгласие, да подчертава субективно отношение. Възможните прагматични значения се реализират в зависимост от комуникативните цели на изказването.

Заключение

Модалните наречия могат да бъдат обособени в няколко групи. Една част от тях (напр. *вярно, възможно, невъзможно*) функционират преди всичко като предикативни думи в сложно съставно изречение с подчинено подложно изречение, въведено от комплементизатор. При други наречия (*наистина, навярно*) появата в предикативни конструкции е блокирана, за сметка на относително свободната им дистрибуция в рамките на изречението.

Повечето епистемични модални наречия „управляват“ точно определен комплементизатор, в зависимост от семантиката си. Изключения са наречията *sigурно* и *невероятно*, които могат да избират два комплементизатора.

Когато модифицират цялата пропозиция, модалните наречия заемат три основни структурни позиции – позиция в началото на изречението, позиция в края на изречението, позиция непосредствено до предиката. Като немаркирани се установяват позицията в началото на изречението и позицията преди предиката. Интонационното отделяне на модалния модификатор в началото на изречението се разглежда като нерелевантен признак, тъй като не влияе върху функцията на наречията на модификатор на цялата пропозиция. То обаче „блокира“ тесния обseg на действие на наречията, т.е. при наличие на интонационно отделяне не е възможно модалното наречие да модифицира отделен конституент. Крайната изреченска позиция често, макар и не задължително, е съпроводена от интонационно отделяне на модалния модификатор от останалите изреченски елементи с помощта на пауза или от формалното му обособяване в отделно самостоятелно изречение. Възможно обяснение за това е фактът, че крайната позиция в изречението често се заема от наречия за начин, които са омонимни с модалните наречия. Затова модалните наречия в повечето случаи заемат позиции вляво от предиката, по-близо до началната позиция в изречението.

Когато заема позиция непосредствено преди предиката, модалното наречие включва в обсега си на действие и неговите аргументи, включително и подчинените допълнителни изречения. Позицията на модалното наречие между конституентите на предиката най-често е свързана с по-тесен обseg на действие на модалното наречие, включващ отделен конституент, а не целия предикат и аргументите му.

В дисертационния труд се предлага възможността глаголните конструкции, които в българските лингвистични изследвания традиционно се определят като съставни глаголни сказуеми, да бъдат разглеждани като конструкции от два предиката – модален/фазов глагол и пълнозначен глагол, управляван от модалния, като се спазва изискването за еднособектност на двата предиката. Подобна интерпретация влиза в противоречие с наложената лингвистична традиция, но съществува в българското езиковедие във връзка с формалното описание на езика. Тази интерпретация дава възможност да се обясни защо модалното наречие модифицира пропозиция, макар да се намира между компонентите, съставляващи предиката. Подобен подход, вече установен в граматиката на Осенова и Симов, се прилага и към аналитичните глаголни форми в индикатив.

В конструкциите със синтактично маркиране на информационната структура се наблюдава поява на неграматичност в случаите, в които модалното наречие заема позиция преди конституент от лявата, респ. дясната периферия на изречението, който е отделен интонационно.

При наличие на информационен фокус модалното наречие обикновено е модификатор на цялата пропозиция. Когато обаче модалният модификатор заема позиция непосредствено преди контрастния фокус, неговият обseg на действие се ограничава само до фокусирания елемент.

Основната функция на модалните наречия е свързана с модификация на равнището на изречението. Тесният обseg на действие на модалните наречия е с по-малка фреквентност и при него се наблюдават някои ограничения. В именни фрази от типа NN модалните наречия могат да заемат само външна позиция, но не и да се появят между компонентите на фразата. Във фрази от типа NpN появата на модален модификатор между компонентите на фразата е възможна, но само при наличието на интонационно отделяне.

Когато са модификатори в именна група, модалните наречия обикновено модифицират прилагателни имена, изразяващи атрибутивен признак. При наречието *възможно* се наблюдава ограничение от морфологичен тип – то модифицира само прилагателни имена в сравнителна или превъзходна степен. При някои от модалните наречия над модалната функция се надгражда и интензифицираща поради семантични причини. При наречието *невероятно* интензифициращата функция е основна в голяма част от ексцерпиранияте примери. Съчетателните възможности на наречието го доближават до функциите на същинския интензификатор *много*. Оказва се, че списъкът на лексемите с интензифицираща функция (*много, страшно, ужасно* и т.н.) може да бъде допълнен и с някои модални наречия, като напр. *невероятно*. Може да се предположи, че лексемата *невероятно* придобива две основни значения – на модален модификатор, когато е част от предикативни конструкции, и на интензификатор, когато се отнася към отделен конституент.

Когато модалното наречие включва в обсега си на действие отделен конституент, то проявява тенденция към модифициране на фокуса на изречението (контрастен фокус). Не би могло обаче да се твърди, че модалните наречия са функционално идентични с фокусиращите частици, тъй като фокусиращата им функция не се проявява винаги и без изключения. Когато модалните наречия включват в обсега си на действие цялата пропозиция, те са ирелевантни по отношение на маркирането на информационната структура на изречението.

Наблюденията са онагледени в таблица, представяща синтактичните позиции на модалните наречия в обобщаващ вид. Със знак + са отбелязани позициите, които дадено наречие може да заеме в изречението, със знак – са означени блокираните за дадено наречие позиции:

	Предикативна дума	Начална позиция	Крайна позиция	Към предиката	Към конституент или фраза
<i>вероятно</i>	+	+	+	+	+
<i>вярно</i>	+	+	-	+*	-
<i>възможно</i>	+	-	-	-	+
<i>действително</i>	-	+	+	+	+
<i>навярно</i>	-	+	+	+	+
<i>наистина</i>	-	+	+	+	+
<i>невярно</i>	+	-	-	-	-
<i>невъзможно</i>	+	-	-	-	+
<i>невероятно</i>	+	-	-	-	+
<i>несъмнено</i>	+	+	+	+	+
<i>сигурно</i>	+	+	+	+	

* със задължително интонационно отделяне

Позициите на модалните наречия спрямо останалите адвербиални модификатори не отговарят напълно на йерархията на подреждане на наречията, предложена от Чинкуе. В българския език редът на адвербиалните модификатори е сравнително свободен. Затова подходяща за интерпретацията на езиковия материал в българския език се оказва хипотезата, че дистрибуцията на наречията е относително свободна и зависи от семантиката на адвербиалния модификатор.

В разговорната реч някои от употребите на модалните наречия се доближават до тези на прагматичните маркери. Възможността модалните наречия да функционират и като прагматични маркери е свързана с периферното място, което те заемат между класа на наречията и класа на частиците.

Справка за научните приноси на дисертацията

1. Дисертационният труд е първият опит за по-цялостно изследване на структурните позиции на епистемичните модални наречия като модификатори на пропозицията и на отделни конституенти и фрази. За първи път обект на внимание са случаите, в които самите модални наречия могат да бъдат обект на модификация.
2. В дисертацията е анализирана употребата на някои от модалните наречия във функцията на интензификатори на признак.
3. В работата е направен опит за прилагане на модела на Г. Чинкуе върху материал от българския език. Наблюденията могат да послужат за съпоставителни или типологични проучвания.
4. В дисертацията се поставя проблемът за комбинаториката между епистемичните модални наречия и глаголните времена. Особено внимание е отделено на глаголните форми в индикатив. Тази част от анализите би могла да намери приложение при обучението по български език като чужд.
5. В дисертационния труд за първи път се разглежда въпросът за прагматичните функции на епистемичните модални наречия на основата на примери от разговорната реч. Анализът на прагматичните функции на отделните модални наречия в конкретни речеви ситуации също би могъл да послужи за обогатяване на съдържанието на учебниците по български език за чужденци.

Списък с публикации по темата на дисертацията

1. *Словоредни позиции на някои модални лексеми в българския език (в съпоставка с чешки)*. В: Пловдивски университет “Паисий Хилендарски”, Научни трудове, том 46. кн. 1, 2008 – Филология, 267-278.
2. *Модалният модификатор „действително“ в българския език*. В: Думи срещу догми. Сборник с доклади от Дванадесетата национална конференция за студенти, докторанти и средношколци. Пловдив, 2010 година. Издателство „Контекст“, Пловдив, 2011, 49-57.
3. *Функциониране на модалните наречия в разговорната реч*. В: Българска реч, кн. 2, 2011, 40-48.
4. *Прагматични функции на модалните наречия в разговорната реч*. В: Проблеми на устната комуникация. Книга 9, Том 2, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 2013, 146-156.

Библиография на използваната в автореферата литература

1. **Ангелова 1994:** Ангелова, И. *Синтаксис на българската разговорна реч*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 1994.
2. **Андрейчин 1978:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. Издателство „Наука и изкуство“, София, 1978.
3. **Бояджиев и др. 1999:** Бояджиев, Т. и др. *Съвременен български език*. Издателска къща „Петър Берон“, София, 1999.
4. **Бъркалова 1997:** Бъркалова, П. *Българският синтаксис – познат и непознат*. Пловдив, 1997.
5. **Георгиев 1983:** Георгиев, Ст. *Морфология на съвременния български език (неизменяеми думи)*. София, 1983.
6. **Георгиева 1974:** Георгиева, Е. *Словоред на простото изречение в българския книжовен език*. Издателство на българската академия на науките, София, 1974.
7. **ГСБКЕ(2) 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Том 2. Морфология*. Издателство на Българската академия на науките, София, 1983.
8. **Иванчев 1978:** Иванчев, Св. *Наблюдения върху употребата на члена в български език*. В: Пашов, П. (съст.). *Помагало по българска морфология*. Имена. София, 1978, 186-211.
9. **Калканджиев 1938:** Калканджиев, П. *Българска граматика*. Издателство Христо Г. Данов, Пловдив – София, 1938.
10. **Коева 1999:** Коева, Св. *Синтаксис и пунктуация*. Пловдив, 1999.
11. **Костов 1939:** Костов, Н. *Българска граматика*. Книгоиздателство „Казанлъшка долина“, София, 1939.
12. **Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив, 2007.
13. **Лакова 2001:** Лакова, М. *Система на модалностите, изразявани в българското просто изречение*. В: *Съвременни лингвистични теории*. Пловдивско университетско издателство, Пловдив, 2001, 94-115.
14. **Маринова 1970:** Маринова, Й. *Към въпроса за безличните изречения в съвременния български език*. В: *Известия на института за български език*. кн. XIX, Издателство на Българската академия на науките, София, 1970, 237-244.
15. **Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2008.

16. **Осенова, Симов 2007:** Осенова, П., Симов К. *Формална граматика на българския език*. Институт за паралелна обработка на информацията, БАН, София, 2007.
17. **Теодоров-Балан 1940:** Теодоров-Балан, А. *Нова българска граматика*. Книгоиздателство „Т. Ф. Чипев“, София, 1940.
18. **Тишева, Ро Хауге 2002:** Тишева, Й., Ро Хауге, Х. *Заемане на прагматични частици*. В: *Проблеми на социолингвистиката*, т. 7. Билингвизъм и диглосия – съвременни проблеми. София, изд. “Делфи”, 2002, 10-17.
19. **Чоролеева 2007:** Чоролеева, М. *Семантичната категория „степен“ и нейното изразяване в съвременния български език*. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София, 2007.
20. **Bartsch 1976: Bartsch, R.** *The Grammar of Adverbials. A study in the semantics and syntax of adverbial constructions*. North-Holland Linguistic Series, 1976.
21. **Běličová, Uhlířová 1996:** Běličová, H., Uhlířová, L. *Slovanská věta*. Euroslavica, Praha, 1996.
22. **Beninca 2001:** Beninca, P. *The position of Topic and Focus in the Left Periphery*. In: Cinque, G., Salve, G. (eds.) *Current Studies in Italian Syntax. Essays offered to Lorenzo Renzi*. Elsevier, 2001, 39-64.
23. **Brown, Miller 1991:** Brown, K., Miller, J. *A linguistic introduction to sentence structure*. London, 1991.
24. **Cinque 1999:** Cinque, G. *Adverbs and functional heads: a cross-linguistic perspective*. Oxford University Press, 1999.
25. **Ernst 2002:** Ernst, T. *The Syntax of Adjuncts*. Cambridge University Press, 2002.
26. **Firbas 1982:** Firbas, J. „Aktuální členění větné“ či „funkční perspektiva větná“? In: *Slovo a slovesnost*, 43, 1982, 282-293.
27. **Junghanns, Zybatow 1997:** Junghanns, U., Zybatow, G. *Syntax and Information Structure of Russian Clauses*. In: Browne, E.W. et al. (eds.) *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics. The Cornell Meeting 1995*. Ann Arbor, Michigan: Michigan Slavic Publications, 1997, 289-319.
28. **Krapova 2002:** Krapova, I. *On the Left Periphery of the Bulgarian sentence*. In: *University of Venice Working Papers in Linguistics*, vol. 12, 2002, 107-128.
29. **König 1993:** König, E. *Focus Particles*. In: *An International Handbook of Contemporary Research / Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. (ed. Jacobs, J et. al.). Berlin New York, 1993, 978-987.

30. **Mathesius 1947:** Mathesius, V. *O tak zvaném aktuálním členěním větném.* In: *Čeština a obecný jazykozpyt.* Melantrich, 1947, 234-242.
31. **Primus 1993:** Primus, B. *Word Order and Information Structure: A Performance-Based Account of Topic Position and Focus Positions.* In: Jacobs, J et. Al. (eds.). *Syntax. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung.* (ed. . Berlin New York, 1993, 880-896.
32. **Ramat, Ricca 1998:** Ramat, P., Ricca, D. *Sentence adverbs in the languages of Europe.* In: Auwera, J. (ed.). *Adverbial Constructions in the Languages of Europe.* Mouton de Guyter, Berlin – New York, 1998, 187-275.
33. **Rizzi 1997:** Rizzi, L. *The Fine Structure of the Left Periphery.* In L. Haegeman (ed.). *Elements of Grammar,* Kluwer, Dordrecht, 1997, 112-157.
34. **Simon-Vanderbergen, Aijmer 2007:** Simon-Vanderbergen, A., Aijmer, K. *The Semantic Field of English Adverbs. A Corpus-Based Study of English Adverbs.* Mouton de Gruyter, 2007.
35. **Tisheva, Dzhonova 2003:** Tisheva, Y., Dzhonova, M. *Lexical Markers on the Informational Structure Level.* In: *Proceedings of the International Conference Electronic Description and Edition of Slavic Sources.* Pomorie, Bulgaria. Sofia, Boyan Penev Publishing center, 2003, 53-76.
36. **Van Valin, La Polla 1997:** Van Valin, R.D., La Polla, R. J. *Syntax. Structure, meaning and function.* Cambridge, 1997.